

Ý NGHĨA CỦA MỘT CÁI CHẾT TỰ NGUYỆN !

(qua truyện ngắn "LÃO HẠC" của NAM CAO)

NGUYỄN VĂN SA

riêng tặng HỒ ĐẮC DUY

Không chỉ đề gọi, cái tên của mỗi nhân vật trong truyện ngắn của Nam Cao _ đôi lúc còn nói lên một cảnh ngộ, biểu hiện một tính cách, hàm ẩn một số phận.

Nào lang Rận* ở bản, cô Nhu* hiền dịu hay một Trạch văn Đoàn* nghe như súng nổ đã lăm phen khiến kẻ khác giựt mình...Giữa rừng cu Tèo*, đĩ Chuột*. cái tên lão Hạc cũng thế, nó hiển hiện một phẩm cách đượm màu triết lý :

Mây bay hạc lánh biết là về đâu (Kiều)

Nó gọi lên hình ảnh vừa khắc khoải trầm tư, vừa ung dung cao đạo của một loài hạc hoang quý hiếm tuy khó gần gũi. Nhưng do đâu, lão lại chọn cho mình một cái chết thảm ?

Ôi, tất cả cũng chỉ bắt nguồn từ một sự cố đã lâu lắm rồi : con trai lão muốn vợ !

Một sự cố nghe ra có vẻ đáng yêu, càng nhân bản và đáng yêu hơn bởi lão vốn góa vợ, đã gần đất xa trời _ mà con của lão lại là một đứa con. cầu tự !

Mĩa mai thay, giữa lòng một xã hội phong kiến - quan niệm "*bất hiếu hữu tam, vô hậu vi đại*" vẫn không có một tác dụng tích cực nào giúp con lão thỏa mãn ước nguyện "*bán vườn để cố lo*" !

"Biết làm sao.hơn" lão Hạc đã khước từ dù đau đớn.

Không những là thành quả của một quá trình lao động cần mẫn, "*mảnh vườn*" kia còn biểu thị một ước vọng truyền đời của bà vợ vắng số khi "*dè sẻn mãi mới tậu được*".

Bán vườn là phủ nhận quá khứ, phủ nhận sự nghiệp truyền thống mà trước hết là tự đánh mất vị trí của một "*dân làng*"! Viễn ảnh trở thành một "*kẻ ngụ cư*", ký ức xa xưa về một "*thằng mõ*" thuở chưa "*vào làng*" chẳng may vợ chết không có đất chôn. khiến lão thâm xót.

Ai cấm lão giờ đây không hình dung ra được từng bước đường cùng của hai bố con, sau ngày bán đất.Và lại, vẫn còn đó sau lũy tre xanh hủ tục "*thách cưới*" : thứ rào chắn dễ gì bố con lão có thể khắc phục "*dẫu có bán vườn đi*" !

Bế tắc trước tình yêu vì cảnh nghèo, gã trai làng phần chí dẫu tránh né một thái độ hờn trách cha, song do thiếu khả năng định hướng và với ảo tưởng "*đổi đời*" gã đã lặng lẽ "*bán mình*" cho Sở mộ phụ.

Sự vắng mặt triền miên của người con dễ chừng đã đẩy lên trong lòng người cha bao nỗi day dứt ?

Cảm giác về một sự "*bất từ*" vốn không có thực cùng năm tháng trầm uất vì thương nhớ. Bấy nhiêu đây lão dần đến một sự chọn lựa không thể khác hơn - ít ra là đối với suy luận...đan xen tinh thần duy vật, duy tâm lẫn duy lý của lão : *hoặc chết hoặc. bán vườn* !

Một lần nữa, bán vườn là điều không thể !

Người ta có trăm nơi để đi, chỉ một nơi thân thiết để. quay về : đây là nơi chôn nhau cắt rốn ! Đất vườn là quê hương và quê hương luôn cần thiết với kẻ thừa tự.

Bên kia cuộc đời, mảnh đất vườn nếu vẫn giữ được sẽ trở thành một "*mảnh đất người*" - gạch nối siêu hình - giữa vợ chồng lão cùng đứa con côi cút và ngược lại.

Trước một nguy cơ khó lòng thoát khỏi nếu tiếp tục sống, lão Hạc sử dụng cái chết như là một biện pháp tối ưu nhằm thể hiện quyết tâm của mình.

Lão.tự sát !

Chúng ta có thể đòi hỏi gì hơn ở lão bần nông, đại diện một tầng lớp nông dân cùng khổ vào thời kỳ u tối ấy ?

Không còn là nỗi ám ảnh lãng mạn, cái chết cùng với sự đói nghèo đã trở nên hiện thực. Hiện thực đến từng chi tiết, trong từng tác phẩm của từng nhà văn những năm trước và sau Mùa Thu 45 !.

Đặc biệt, Nam Cao qua hàng loạt truyện ngắn phản ánh quan điểm "*nghệ thuật không nên là ánh trăng lừa dối, nghệ thuật chỉ có thể là tiếng đau khổ kia thoát ra từ những kiếp người lầm than vang dội lên mạnh mẽ trong lòng người viết*".

Và, ông đã viết.

Nam Cao viết về "*cái sự thật tàn nhẫn vẫn luôn bày ra đấy*" trước mắt, nơi ông sinh ra để trở thành nhà văn chứng nhân của bao điều đau khổ.

Từ những lời chửi đổng rất ư truyền thống, nếu Nam Cao đã nặn nên một gã Chí Phèo sống thuần bản năng, thì với lão Hạc - nhân vật của truyện ngắn cùng tên tiếp theo, hình tượng được xây dựng biểu hiện một nhân cách khác hẳn. Những bức xúc của một trí thức trước từng cảnh đời bất công như đã được trút bỏ qua sự vay mượn thân xác, hành động và ngôn ngữ của gã canh điền thô lỗ Chí Phèo.

Giờ đây, cũng trong một xã hội nhỏ bé đầy dẫy sự phân hóa vô tình ấy, vẫn còn lại những giá trị và nhân cách mà tính hiện thực của ngòi bút càng không cho phép ông cao bằng.

Vâng, vùng quê ông nêu lăm "ma" _ những con ma tham lam và độc ác như bá Kiến, ắt không vì thế lại thiếu "người" - những con người như lão Hạc sĩ khí và cao ngạo !

Tính hiện thực như còn được gia cố thêm bởi sự "*hoá thân một nửa*" của tác giả vào "*nhân vật phụ*" hiếm hoi là ông giáo làng. Tiếc thay, một ông giáo phải bán đi những cuốn sách "*rất nâng niu*" và dẫu "*chữ nghĩa nhiều*" vẫn không đủ bình tâm "*tin mình và tin người*", để dập tắt thói quen hoài nghi và ngộ nhận.

Một ông giáo mà lòng nhân ái chỉ dừng lại ở... sự trắc ẩn !

Đành rằng, sống phải có lòng trắc ẩn _ nhưng, sống dựa vào lòng trắc ẩn lại là một điều khác hẳn. Giữa ông giáo làng và

lão nông kia, chúng ta để gì biết... ai sẽ đáng trách hơn ai ?

Phải chăng, ông giáo là hình ảnh một bộ phận kẻ sĩ bấy giờ đã đánh mất tính tiên phong của giai cấp kẻ sĩ trước vận nước nghiêng ngửa ! Lòng yêu nước có chăng ở họ, chỉ vừa đủ để làm nên "*những tiếng thở dài*", hoặc như ông giáo lặng thinh trước một cái chết có nguyên nhân !

Một ông giáo như thế làm sao có thể là một Nam Cao sống thực đã xả thân vì nghiệp nước hay một lão Hạc dù hư cấu, quyết giữ đất cho con bằng mọi giá ?

Nghệ thuật vốn dĩ vị nhân sinh và sứ mệnh văn nghệ không cho phép nhà văn "*ung dung ngồi trên boong những chiếc du thuyền, tận hưởng cảnh đẹp giữa lúc - dưới gập thuyền, hàng trăm nô lệ bị xiềng chân đang gập mình ra sức bơi chài*"¹.

Người nghệ sĩ cần phải làm một điều gì đó xứng đáng với chức danh của mình.

Cuộc đời và văn nghiệp đã chứng thực không những là cây bút của dân nghèo, Nam Cao còn là nhà văn thấu hiểu nạn nhân của sự áp bức và nguy tín. Những kẻ muốn nhưng không thể là "*người lương thiện*", để rồi vong thân vì miếng cơm manh áo như Chí Phèo, thằng mõ.

Không những vạch trần những ung nhọt, Nam Cao thực tâm muốn góp phần thay đổi xã hội qua văn ông bằng cách nhen nhúm một tinh thần lạc quan, giúp mọi người cũng như chính ông thấy trước được một tương lai tươi sáng - "*sự đời không thể cứ mù tịt mãi thế này đâu. Một mặt trời mới sẽ mọc lên. Bàn tay sẽ nắm lấy bàn tay cùng đi tới*".

Với lão Hạc, tinh thần lạc quan ấy đành rằng được phản ánh thật hắt hiu qua một cảnh ngộ đáng ngậm ngùi.

Nhưng từ những giá trị nhân bản về tình cha con, nghĩa chồng vợ hoặc lòng tự trọng "*đầy hách dịch*". kẻ cả tiếng khóc dành cho một con vật bị đánh lừa, cũng thừa đủ khơi gợi sự cảm thương cũng như ý thức trách nhiệm cộng đồng từ phía người đọc. Nhất là với những ai ký ức còn sâu đậm về một thời tang tóc đã qua.

Giọng mỉa mai chua chát đã nhường chỗ cho một bút pháp gây xót xa. Nụ cười "*đưa đà*" đầy kịch tính của lão Hạc khi so sánh kiếp mình với kiếp chó cũng không còn hàm ẩn trọn vẹn tính tiêu đời vốn sẵn của Nam Cao.

Thay vào đó là lối sử dụng ngôn ngữ đời thường _ một tính cách rất riêng nữa của Nam Cao _ tạo sinh động ở những đoạn đối thoại như cuộc trò chuyện giữa người và vật. Đúng hơn, một màn độc thoại gây chấn động của nhân vật trước một đối tượng được nhân hoá khá thành khẩn :

"- Nó giết mày đấy ! Mày biết không ? Ông cho thì bỏ bố ! Mừng à ! Vẫy đuôi à ! Vẫy đuôi thì cũng giết !"

Âm vang của lời mắng yêu hẳn dội ngược vào tận đáy lòng kẻ thốt lên và cái tên gọi "*cậu Vàng*" đã không cần che dấu nữa nổi xót vì xa con.

Bi kịch phải chăng vào những năm tháng cuối đời không nơi nương tựa, lão Hạc đành quay về với sự cô tịch, tâm sự đầy vui với một con vật vốn chỉ biết vẫy đuôi và hếch mõm ?

Để rồi, thứ kỷ vật vô giá ấy đến lúc cũng phải bán đi, không đơn thuần để giải quyết một miếng ăn, đây còn là một thao tác dứt điểm nhằm cố ý đồ của "*lão tử tù tự nguyện*" !

Tự nguyện ư ?

Chính cái tinh thần tự nguyện, chết hay bị lưu đày của bố con lão mới là trọng tâm của một chủ đề cần nghiền ngẫm.

Thực dân Pháp vào một thời điểm nhất định, quả thật đã thành công qua sách lược cùng khổ hoá và ngu dân nhằm triệt tiêu sức đề kháng của một dân tộc. Hệ thống đồn điền mở rộng cánh cửa thu gom và vắt cạn sức cần lao của bao thế hệ thanh niên bản xứ :

"-Thế của nó người ta giữ. Hình của nó người ta chụp. Nó là người của người ta rồi".

Ôi, đáng sợ thay cái tinh thần nô lệ theo thời gian đã thấm sâu vào tâm tưởng của người dân đen như "*cái sợ cố hữu*" của Chí Phèo trước bọn cường hào ác bá.

Trong một xã hội mà kẻ ác nếu sống hay chết...*đã sống và chết một cách ngọt ngào*, thì những người lương thiện như lão Hạc bị đẩy vào tình thế thay vì...*muốn sống phải chọn lấy một cái chết. dữ dội !*

Cái xã hội ấy khác gì một "*thị trấn Oran bị phong tỏa*"⁽²⁾ đang tràn ngập những đứa trẻ ngây thơ vô tội "*nạn nhân của dịch hạch*"⁽³⁾ - Hình ảnh của những đứa trẻ đáng thương trong giây phút quần quai ấy cũng là hình ảnh vật vờ của lão Hạc trước cái chết. là một yêu cầu của nhà văn, muốn đẩy đến cùng sự phản nộ, thổi bùng lên ý thức đấu tranh chống lại những mầm mống hiện thực dẫn đến đói nghèo và sự hủy diệt.

Nam Cao đồng thời cũng muốn đẩy lùi khuynh hướng an bài vốn bàng bạc trong mục tiêu nhắm đến của chính sách ru ngủ, mị dân của các thế lực thống trị : thực dân lẫn phong kiến...

Non nửa thế kỷ, tác giả đã nằm xuống cùng nhân vật.

Nhưng bi kịch về những con người tìm cách thoát khỏi số phận vẫn còn đó. Những con người vốn áp ụ, một điều gì không ai có thể phủ nhận song đủ sức cuốn hút, khiến họ lao tới như lão Hạc đã lao tới cái chết.

Tuy nhiên, khác hẳn một kẻ tử đạo - lão Hạc không mưu cầu một hình thức cứu chuộc nào cho chính bản thân. Ấy thế, đức tin của lão còn mạnh mẽ và khác thường hơn, dựa vào tình cảm thiêng liêng dành cho một kẻ có thực trong đời sống : *con trai lão*.

Và, thay vì chờ đợi ân sủng từ trời cao, lão chỉ muốn giữ lại những gì vốn sẵn của con lão : *một chỗ đứng trên quê hương !*

Ước vọng của lão cũng là niềm trần trụi của nhà văn

Trong tinh thần đó, cùng với tên tuổi của tác giả _ tác phẩm LÃO HẠC đã tồn tại bằng tất cả sức mạnh đau thương của nó !

Chú thích :

**Tên các nhân vật và truyện ngắn của Nam Cao.*

¹*Sứ mệnh văn nghệ hiện đại - Albert Camus.*

²*Thành phố Oran của Algérie (Phi châu), địa danh bị dịch hạch trong tác phẩm La Peste của A. Camus.*

³*La Peste*